

STÁTNI DIVADLO OSTRAVA

nositel Řádu práce

ČINOHRA PETRA BEZRUČE

nositel vyznamenání Za zásluhy o výstavbu

VELCÍ HŘÍŠNÍCI

Dramatizace románu F. M. Dostojevského
Bratři Karamazovi

Scénář a režie **PAVEL PALOUŠ**

Výprava **MARTA ROSZKOPFOVÁ**

Hudební spolupráce **LADISLAV BRÜCKNER**

Dramaturg **ROMAN CÍSAŘ**

Inspice **Věra Šukalová**

Suflérka **Marta Veselá**

FJODOR KARAMAZOV	MILAN SOVA
DMITRIJ	PAVEL SKŘÍPAL
IVAN	VÍTĚZSLAV KRYŠKE
ALJOŠA	JAN MAZĀK
SMERĎAKOV	VLADIMÍR ČAPKA
GRUŠENKA	MARCELLA PAVLASOVĀ
MARIE	KATEŘINA KREJČÍ j. h.
ZOSIMA	JERONÝM HORÁK
MIUSOV	MILAN ŠULC
HOSTINSKÝ	PAVEL HANDL
ZŘÍZENCI	BOHUSLAV ČVANČARA MILAN ŠULC

Československá premiéra dne 8. února 1985 na scéně
čínohry Petra Bezruče

Dostojevskij si byl dobře vědom toho, že jeho tvář působí mimořádným dojmem. Jednou (6. července 1874) psal z Emže manželce, jak ho v davu lidí, kteří přijeli do lázni, hledala jakási ruská kněžna jen podle následujícího popisu: „Dobře se dívejte, a jakmile spatříte člověka s nejhlubším pohledem, s očima jako nikdo, přistupte klidně k němu, bude to on.“ Mimochodem, autorka tohoto dopisu se s Dostojevským viděla všeho všudy jednou.

Proslulý kritik Georg Brandes se s Dostojevským neznal, soudil o něm jen podle portrétů, které na něj udělaly ten nejsilnější dojem. „Zahleďte se do obličeje Dostojevského,“ psal Nietzsche, „tvář ruského rolníka se v něm prolíná s fyziognomií zločince — plochý nos, pichlavá očka pod nervózně rozechvělými víčky, velké, plasticky modelované čelo, výrazná ústa hovořící o nesčetných mukách, o propastně hlubokém zármutku, nezdravých vášních, o nekonečném soucitu a kruté závisti. Epileptický génius, jehož výmluvný vzhled dává tušit záplavu něhy přepňující jeho duši, svatozář takřka šílené pronikavosti, ctižádosti, nezměrné úsilí i plod duševní malosti — nepřejicnost.“

Jeho hrdinové jsou nejen ubožáci hodní soucitu, ale také prostoduši, jemní lidé, ušlechtilé prostitutky, začasté blouznivci, talentovaní epileptici, zanicení posedlí touhou po mukách — právě ty typy, pod nimiž si představujeme apoštoly a učence raného křesťanství. Neexistují duše více vzdálené renesancí než tito lidé.“

V létě roku 1839 se přihodila strašná rodinná katastrofa, kterou rodina úzkostlivě tajila před veřejností. Dostojevského otec se brzy po smrti své ženy vzdal služby a odebral se do Darového. Tam se oddal pití, stal se z něj lakomec a nakládal kruté s nevolníky; téhož léta byl ze msty úkladně zavražděn, když jel z venkovského sídla Darovoje do své vsi Čermašně. Při zprávě o otcově smrti utrpěl Dostojevskij první epileptický záchvat. Působila-li snad otcova násilná smrt jen na povahu obraznosti Dostojevského, zasáhla padoucnice jako nová, tajemná síla celou jeho duchovní soustavu, a třebaže ji v podstatě neporušila, měla na ni vliv až do konce spisovatelova života.

F. M. DOSTOJEVSKIJ - SNOTVŮRCE

Bem nazval Dostojevského snotvůrcem; chtěl tím vyjádřit, že charakter jeho snů vysvětluje do značné míry charakter jeho uměleckých obrázků. N. Losskij šel ještě dál; tvrdil, že ve snech a nočních můrách spisovatel poznával propasti satanského zla a učinil z něho jedno z témat své tvorby. Dostojevskij byl však zatím rozhodným odpůrcem uměleckého zpracování látky, která by neměla vztah k reálnému životu reálného člověka.

Podle jeho definice jsou sny „vnitřním lidským zrakem“, přímo spjatým se skutečným. Ve stříží Dostojevskij často trpěl tak intenzivní úzkostí o děti a ženu, že se plně vyrovnala tomu nejděsivějšímu snu. „Pokaždé když od tebe dostanu psaní, mám radost, že se vám nic zlého nestalo, ale hned druhý den začínám znova pochybovat a bát se o vás.“ „Je-li vskutku pravda, že jsi rozumnější a odháníš od sebe nebezpečné představy, pak já na tebe myslím a strachuju se o tebe ve dne v noci...“ psal manželce z Emže 27. července 1875.

Dostojevskij přirozeně s oblibou líčil sny ve svých dílech. Některé mají ráz zcela realistických scén (Raskolnikovovi se zdá o krutě trýzněném koni, Mítovi Karamozovi o spálené vesnici).

V jiných případech mají tyto sny nezahaleně iracionální podobu. Například sen souchotináře Ippolita Těrenťeva (Idiot), který se rozhodl pro sebevraždu. Ippolit vidí ve spánku jakýsi neskutečný a hrůzný hmyz podobný škorpiónu. Ve chvíli největšího nebezpečí víří se do místnosti Ippolitova černá fena Norma. Dojde k zápasu. Norma chce netvora překousnout, ale je bodnuta žihadlem a plna hrůzy začne skučet – a náš hrdina se probouzí.

U Dostojevského nalezneme mnoho scén, kde se prolíná sen se skutečností. Raskolnikov po vraždě propadá zoufalství – sen se stal skutečností a skutečnost snem. Právě tehdy ho navštíví Svidrigajlov, z jehož podnětu dochází k rozhovoru o přízracích, o onom světě.

Onen svět, který se zjevuje hrdinům Dostojevského ve snu, blouznění nebo při epileptických záchvatech, není ničím než výsledkem úsilí spisovatelovy obrovské, ale nalomené mysli, věčně zaujaté vyjasňováním vlastní podstaty. Problém existence onoho světa spojoval Dostojevskij s problémem lidské nesmrtnosti. Neboť nesmrtnost existuje, jestliže existuje onen svět.

(Boris Bursov – Dostojevskij a jeho svět)

„VŠECHNO JE DOVOLENO“

JAKMILE SE CELĚ LIDSTVO ODŘEKNE BOHA, PADNE CELÝ DRÍVĚJŠÍ SVĚTOVÝ NÁZOR A HLAVNĚ CELĀ DRÍVĚJŠÍ MORĀLKA... KAŽDÝ, KDO UŽ TEĎ POZNAL TUTO PRAVDU, JE OPRÁVNĚN ŽIT PODLE TĚCHTO ZÁSAD. V TOMTO SMYSLU JE MU „VŠECHNO DOVOLENO“... JESTLIŽE BŮH ANI NESMRTELNOST NEEXISTUJÍ, NOVÝ ČLOVĚK JE OPRÁVNĚN STÁT SE SĀM BOHEM... PRO BOHA ŽÁDNÝ ZÁKON NENÍ. KDO JE BŮH, JE PĀNEM. KDE JSEM JĀ, SĀM ROZHODUJI. VŠECHNO JE DOVOLENO...

(Ivan Karamazov)

Na bojišti románových tragédií Dostojevského zůstává tolik mrtvol jen proto, že autor nezabíjí lidi, ale ideje. Pouze v jeho čtyřech románech (Bratři Karamazovi, Běsi, Zločin a trest, Idiot) je na výřadu skoro dvacet mrtvol – úplná márnice! Čtyři z nich jsou sebevrazi (Smerďakov, Stavrogin, Svidrigajlov a Kirillov) ostatní byli podřezáni, zastřeleni, zardoušeni, roztrháni: starý Karamazov, Lizaveta Nikolajevna, kapitán Lebjadkin a jeho sestra, Šatov, lupič Feďka, stará lichvářka, hluchoněmá Jelizaveta, Nastasja Filipovna aj.

A vrahem všech těchto sebevrahů a zavražděných je formule „všechno je dovoleno“, která musí v jejich osobě zabit samu sebe, svou vlastní ideu. Rozbujelá svévole, fanatické bezvěrectví, cynismus, pyšné touhy – to všechno jsou jen různé podoby téhož „všechno je dovoleno“, které se v osobě Kirillova a Svidrigajlova ze zoufalství střílí, v osobě Smerďakova a Stavrogina ze zoufalství věší, protože nemůže snést kosmickou hrůzu a tedy ani duchovní „prázdnost“. Právě proto „všechno je dovoleno“ v kostýmu „Napoleonova vzestupu přes mrtvolu“ zabíjí Raskolnikovovou rukou dvě bezbranné ženy a v osobě Verchovenského si bere za oběť celou hekatombu mrtvol, aby nakonec popřelo samo sebe.

Jakov Emmanuilovič Golosovker

DOSTOJEVSKIJ NA ČESKÝCH JEVIŠTÍCH

O českých inscenacích Dostojevského psal, ne zcela bez výhrad, Otokar Fischer při padesátiletém výročí úmrtí spisovatele. Od prvního RASKOLNIKOVA, uvedeného roku 1900 v předměstské — smíchovském Švandově — divadle, střídaly se až do nástupu Borovy éry „robustního a zemitého“ Dostojevského na českých jevištích ZLOČIN A TREST s BRATRY KARAMAZOVÝMI. Nejprve v ruské drammatizaci Pljučevského, mezi dalšími úpravami se však už také uplatňují, od plzeňského představení roku 1913, verze J. Copeaua a J. Crouého. Francouzská inspirace u Dostojevského na divadle Otokara Fischera zjevně přitahovala, dokonce přičítá prvního RASKOLNIKOVA na vrub programu H. Bataille: fascinuje často právě to, co odmítáme, proto též výtky domácí pohodlnosti, která dováží do slovanské země Rusa od Románů. Ale polarita Rusko-Francie (v šedesátých letech při nové vlně Dostojevského na českých scénách se ještě jednou vynoří, hraje se Camusova adaptace BĚSŮ i Tovstonogovův IDIOT) je v lecčems příznačná pro dobu, v jaké Dostojevského romány, od začátku století už obecné vlastnictví evropské, k českému vnímání přicházely. A je-li na místě zmínit se o vlivu, který ve dvacátých letech na uvádění Dostojevského vykonalo hostování Moskevského uměleckého divadla, nelze přesto ztrácet ze zřetele, že v první třetině století udává přece jen tón ono čtení, jak je po fin de siècle v módě, čtení románu v oparu jakéhosi vytržení, mamu, poněkud vizionářské a halucinační, záhy poté vystřídané stejně extatickým expresionistickým pojetím Dostojevského, v době vzniku Fischerova článku dosud silně — byť anachronicky — působivého. I poté, co k oběma velkým románům přibude třetí, IDIOT, prvně v Borově inscenaci, dále v Götzově úpravě Puťjatovovy drammatizace, a konečně rovněž Götzovi BĚSI, obojí v „apartní a spirituální“ (!) Dostalově režii, je stále patrné, jak fatálně do podoby Dostojevského zasahuje francouzský duch.

V roce 1931 byla položena otázka, zda jsou současné inscenace vsutku právy vlastního smyslu díla, zda předvádějí románové nuance a jsou schopny uchopit text jako celek. Až do té chvíle byla představení za často rozložena na dva večery a v době, kdy se upustilo od techniky propojování dramatických románových scén epickým partem neutrálního vypravěče v prosceniu, se pojednou — namísto toho, aby se dospělo k zjednodušení — narázili na komplikace, které přináší přepis románu formou dramatických výstupů. Dramatizační metody se od této chvíle, a perspektivně až do dneška, vyhroccují: až ke zmiňovanému Camusovi byly voleny postupy vybraných obrazů nebo svazovány klíčové románové scény do dramatického děje, nebo, což je například z poslední doby přístup Schormův, filmový přepis.

Růžena Geberničková

Výše zmíněná drammatizace (Jacques Copeau a Jean Croué) posloužila jako inscenační východisko i zasl. umělci Karlu Paloušovi (v překladu a úpravě Sergeje Machonina, poprvé 5. 2. 1967 v RDZN Praha). Následují drammatizace, které ve shodě s moderním divadelním trendem přistupují k Dostojevskému z hlediska autorského divadla (drammatizátor je současně i režisérem představení). Shodou okolností zahajuje tuto řadu Pavel Hradil v ostravském Divadle Petra Bezruče (premiéra 25. 9. 1970). V roce 1979 mají premiéru Bratři Karamazovi v pražském Divadle Na zábradlí (drammatizace a režie: Evald Schorm), v roce 1981 v brněnském Divadle na provázku (drammatizace: Peter Scherhauser a Zdeněk Petrželka, režie: Peter Scherhauser). Nová drammatizace Pavla Palouše, již si vyžádala specifika a zaměření naší scény, se zaměřuje v prvním plánu k žánru krimi, který je však (vytváří obdivuhodně koncizní celek, jaký většina drammatizací, včetně vynikající Schormovy, postrádá) zá-
minkou k hlubší tematizaci klíčových témat Dostojevského románu.

— dram —

Divadelní úprava Bratrů Karamazových může vycházet z nejrůznějších hledisek a při nejlepší vůli bude vždycky zjednodušovat. Jinak je nejlepší přečíst si knihu. Kdo se rozhodne pro divadlo, musí přistoupit na zjednodušení.

Evald Schorm

Drammatizaci a režii chápu jako službu básníkům, divadelní soubor jako pracovní společenství vzájemně si blízkých lidí stejného divadelního vyznání a publikum jako spoluvůrce toho, co ve skutečnosti není, ale v divadle může být člověkem vytvořeno. Smyslem režisérovy a hercovy práce není přizpůsobit básníka sobě, nýbrž sebe básníkovi. Na jevišti nemá být nic než to, co drama ke své existenci potřebuje. Co nad to je, bere divadlu sílu. Aby divadlo mohlo žít, musí člověku přinášet důvody, proč má věřit, doufat a rozvíjet život.

Jacques Copeau

ŽIVOT S DOSTOJEVSKÝM

(Ze vzpomínek A. G. Dostojevské)

V povaze mého muže byl jeden velice podivný rys – když ráno vstával, jaksi se nemohl ještě dlouho zbavit trýznivých nočních příznaků a hrůz, které ho občas pronásledovaly, mlčel jako zařezaný a neměl rád, když na něho někdo v té době mluvil. Proto jsem si zvykla ráno ho s ničím neobtěžovat (byť ze sebevážnějších důvodů) a raději jsem vždycky počkala, až si v jídelně vypije dva šálky horké kávy a přejde do pracovny. Teprve pak jsem za ním zašla se všemi novinkami, příjemnými i nepříjemnými. V té době býval v nejlepší náladě – o všechno se zajímal, na všechno se vyptával, nechal si zavolat děti, aby si s nimi pohrál.

Záchvaty padoucnice pronikavě oslabovaly mužovu paměť zvláště na jména a na tváře. Řadu lidí si znepřátelil jen tím, že je nepoznal, a i když mu řekli své jméno, nikdy pořádně nevěděl, s kým vlastně mluví. Ti, kteří si neuvědomovali nebo nevěděli, že je nemocen, se pak zbytečně uráželi, obviňovali ho z nadutosti a arogance. Špatně si pamatoval i jména nejbližších a dostával se tak leckdy do trapných situací.

Spisovatelé i čtenáři často srovnávají romány Dostojevského s díly jiných věhlasných prozaiků a na rozdíl třeba od prací Turgeněvových, vybroušených k naprosté dokonalosti, vytýkají jim přílišnou spleť, chaotičnost a přemíru zbytečných epizod. Málokdo si však přitom vzpomene, za jakých podmínek žili a pracovali jiní spisovatelé a srovná je s těmi, v nichž musel žít a pracovat můj muž. Téměř všichni ostatní (Tolstoj, Turgeněv, Gončarov) byli ze zámožných, zajištěných rodin a mohli si dovolit svá díla dlouho promýšlet a pilovat. Fjodor Michajlovič byl sužován dvěma vážnými chorobami, obtížen početnou rodinou, obrovskými dluhy, trýzněn tíživými myšlenkami na budoucnost a starostmi o chléb vezdejší. Cožpak si vůbec mohl za takových okolností dovolit cizelovat svá díla?

Dobře situovaní spisovatelé (Turgeněv, Tolstoj, Gončarov) měli jistotu, že jejich díla si budou časopisy navzájem přeplácet a že dostanou po pěti stech rublech za tiskový arch, kdežto existenčně nezajištěný Dostojevskij musel svou práci časopisům sám nabízet, a protože ten, kdo práci nabízí, je vždycky v nevýhodě, dávali mu automaticky mnohem nižší honoráře než jim. Za Zločin a trest, Idiota a Běsy dostával po stopadesáti rublech za tiskový arch, za Výrostka dvě stě padesát a pouze u posledního románu Bratři Karamazovi mu zvýšili honorář na tři sta rublů za arch.

V dopise z Emže ze 13. srpna 1879 mi psal: „Neustále přemítám, má drahá, o smrti (a to velice vážně); hlavně mě trápí, co vám tu zanechám, Tobě i dětem. Všichni si myslí, co máme peněz, a my jsme zatím bez groše. Ted' mám na krku Karamazovy, musím je dovést ke zdárnému konci, důkladně je umělecky vybrousit, a na tak těžký a riskantní úkol padne ještě spousta sil. Však také rozhodnou o mém osudu – musejí dotvrdit mou pověst, jinak je konec všem nadějím.“

Rok 1880 pro nás začal velice příznivě – po ložském pobytu v Emži se mužovo zdraví značně upevnilo a záchvaty padoucnice se dostavovaly stále vzácněji. Bratři Karamazovi se těšili značnému úspěchu, dokonce Dostojevskij, vždycky na sebe tak přísný, byl s některými kapitolami velmi spokojen.

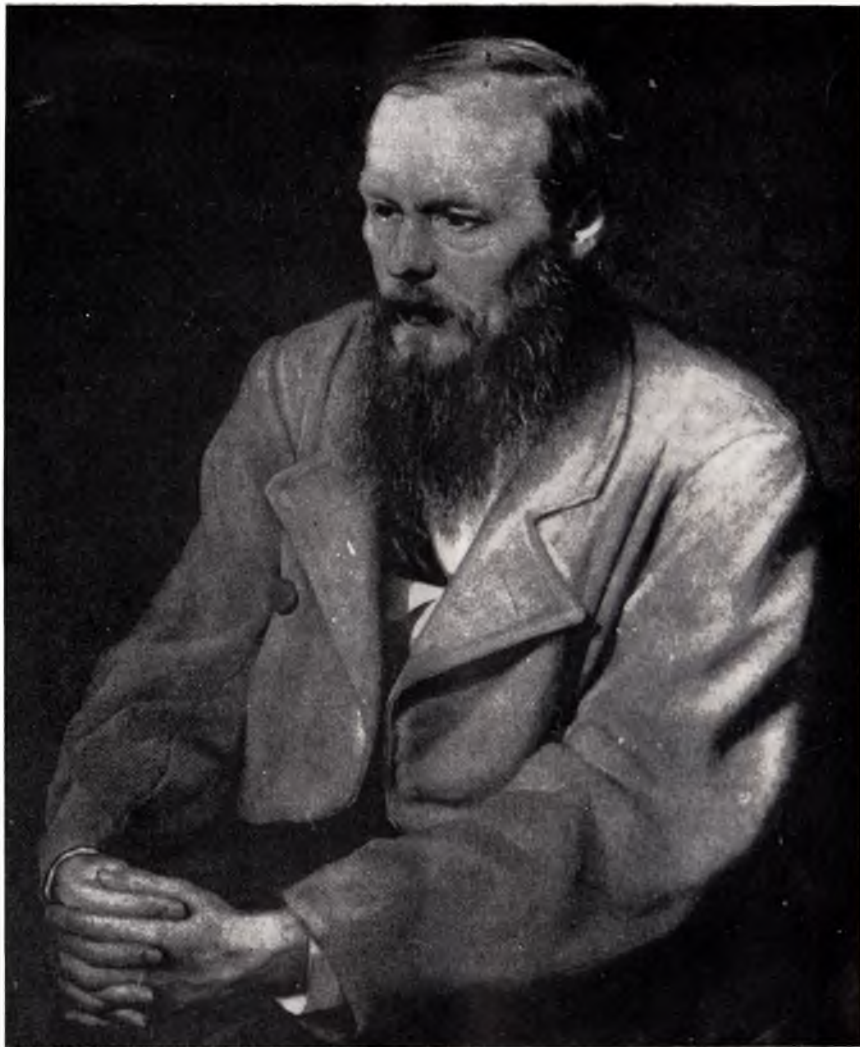
Počátkem prosince 1880 vyšli v třítisícovém nákladu Bratři Karamazovi. Knižní vydání románu mělo závatný úspěch a za pár dní se rozpadla polovina nákladu. Fjodor Michajlovič hřálo vědomí, že jeho nový román má takový ohlas. Lze říci, že to byla poslední radostná událost v jeho strastiplném životě.

KLADNĚ TYPY SE NAŠIM BÁSNÍKŮM TĚMĚŘ VŮBEC NEDAŘÍ.

F. M. Dostojevskij

Člověk je hádankou. Je třeba ji rozluštit, a i když ji budeš luštit po celý život, neříkej, že to byla ztráta času; zabývám se touto hádankou, neboť chci být člověkem.

(F. M. Dostojevskij M. M. Dostojevskému,
srpen 1839)

8× F. M. D.

Z korespondence D. s bratrem Michailem vystupují do popředí některé jeho význačnější vlastnosti, hlavně:

1. Náruživá ctižádost. („Považ, že všichni našiinci (kroužek Bělinského), ano, i sám Bělinský soudí, že jsem v mnohém předčil i Gogola. V „Bibliotěce dlja čtěníja“ bude strašně dlouhý rozbor „Chudých lidí“ v můj prospěch. Bělinský začne v březnu vyzvánět všemi zvony. Odojevský píše zvláštní článek o „Chudých lidech“. Sologub, můj přítel, také. Dostal jsem se, bratře, do vyšší společnosti.“ 1. února 1846.)
2. Chorobná ješitnost. („Kníže Odojevský prosí, abych ho poctil svou návštěvou a Sologub si rve vlasy ze zoufalství. Panaev mu totiž řekl, že se vyskytl talent, který je všechny zašlape do bláta. Všichni mne přijímají jako div světa, nemohu dokonce ani otevřít ústa, aby neznělo ve všech uších: Dostojevskij řekl tohle a tohle, Dostojevskij zamýšlí tohle a tohle. Bělinský mne miluje, jak nelze více. Má sláva dosáhla vrcholu. Za dva měsíce bylo podle mých výpočtů mé jméno uvedeno v třiceti časopisech.“ 1. dubna 1846.)
3. Prudký sklon k prostopášnosti a marnotratnosti. („Minušky, Klarušky, Mariany atd. zkrásněly až běda, ale stojí strašně peníze. Onehdy mi Turgeněv a Bělinský strašně vyčínili za můj nepořádný život.“ 16. listopadu 1845. „Za Gol'adkina jsem obdržel rovných 600 rublů ve stříbře; mimo to jsem dostal spoustu peněz, takže jsem po rozchodu s Tebou utratil tři tisíce.“ 1. února 1846.)
4. Bohatá myšlenková plodnost a neumdlévající vytrvalost. („Mám spoustu nových idejí; svěřim-li se však někomu, např. Turgeněvovi, už se zítřa ozývá na všech petrohradských rozích: Dostojevskij píše to a ono.“ 16. listopadu 1845. „Mám mnoho nápadů a pracuji nepřetržitě.“ 1. dubna 1846.)
5. Neúprosné a mučivé sebekritické vědomí. („S románem „Chudí lidé“ jsem skutečně spokojen. — Má však strašně nedostatky.“ 24. března 1845. „Gol'adkin se mi zprotivil. Vedle skvělých stránek jsou tu ohavnosti, brak; je mi z toho nanic, číst seto nechce.“ 1. dubna 1846.)
6. Jemné svědomí a zalíbení v krutých sebeobžalobách. („Žiji nepořádně — to je to! Mé zdraví je děsně otrěseno, jsem tak zchátralý, že ani nedovedu pořádně žít.“ 1. února 1846. „Mám strašnou neřest: jsem neomezeně ctižádostivý a ješitný.“ 1. dubna 1846.)

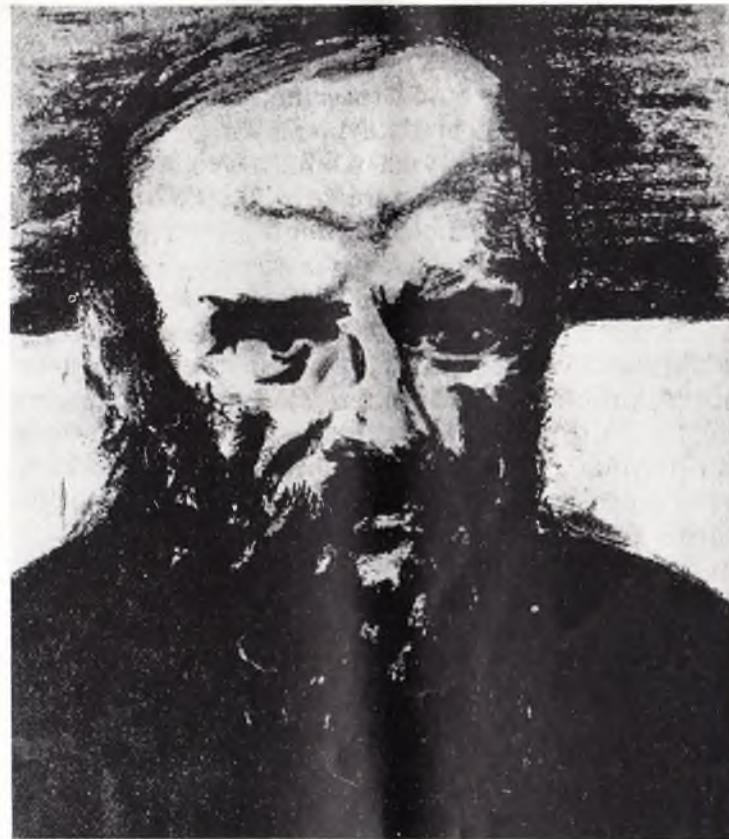
7. Touha po mravním obrození. („Bratře, obrozují se nejen mravně, nýbrž i tělesně. – Velmi jsem v té věci zavázán svým přátelům. Konečně jsem jim navrhl, abychom bydleli společně. Najali jsme velký byt a platíme stejným dílem všechny výdaje.“ 26. listopadu 1846.)
8. A konečně pociťuje velmi bolestně účinky své nemoci. („Mám takovou ošklivou, odpuzující povahu – někdy, když mě srdce tone v lásce, nedostaneš ode mně jediné laskavé slovo. – Mé nervy mne v takových chvílích neposlouchají. Jsem směšný, odpuzující a věčně trpím tím, že mne lidé neposuzují správně. Vykládám si tuto nesrovnalost svou nemocí.“ Bez data 1847.)

PODSTATA ROMÁNŮ DOSTOJEVSKÉHO SE ODLIŠUJE OD PODSTATY STARŠÍCH ROMÁNŮ TÍM, ŽE U DOSTOJEVSKÉHO SE MORÁLNÍ PROBLÉMY ZKOUMAJÍ VE SVĚM PROTIŘEČENÍ, ALE NEPOKLÁDAJÍ SE ZA NEMĚNĚ.

Viktor Šklovskij

Řeknu Vám o sobě, že jsem dítětem století, dítětem nevíry a pochybností dodnes, a dokonce (vím to) až do hrobu. Jaká strašná muka mě stála a stojí tato žízeň po víře, která je v mé duši tím silnější, čím více je ve mně důvodů opačných!

(F. M. Dostojevskij N. D. Fonvizinové,
únor 1854)

Vedoucí výroby a technického provozu: ing. Ivan Bílek. Vedoucí dekoračních dílen: Přemysl Kirschner. Vedoucí výroby kostýmů: Eliška Zapletalová. Jevištní mistr: Václav Plachý. Mistr osvětlení: Jaroslav Řezáč. Zvuk řídí: Marie Krejčí. Mistr vlásenkárny: Vojmil Nytra. Mistr rekvizitárny: Eva Wiesnerová. Mistr garderoby: Zlata Nezhybová.

Program Státního divadla v Ostravě připravil Roman Císař, výtvarnice programu a grafická úprava: Marta Roszkopfová. Typografická spolupráce: Marcela Havlíková. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 21, Ostrava 1, Novinářská 7, Všechna práva k zastupování tohoto díla provozuje DILIA. Cena dopravní 1,50 Kčs.

NEPROSEJNÉ